

МОВА ЯК РІВЕНЬ АНАЛІЗУ В ЕПІСТЕМОЛОГІЇ НОВОГО ЧАСУ: ЛІНГВО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Проблема субстанціонального статусу мови в інтелектуальному осягненні світу є питанням про синтез герменевтичних й епістемологічних ідей – когнітологічної проблематики, що репрезентована у дослідницьких векторах аналізу: обґрунтування принципів концептуалізації дійсності та питань онтології – буттєвого рівня природної мов; окреслення понять “пізнання”, “світ”, “інтелект”, “цивілізація”, “культура” та їх представлення у лінгво-філософському дискурсі, форм реалізації цих понять у мові та їх евристичної цінності для різних парадигм епістемологічного пошуку; специфіки взаємозалежності об’єктивного знання про світ і лінгвістичних форм репрезентації світу; диспозиціональних проблем пізнавальне – ціннісне, об’єктне – чуттєве, істинне – тотожне та модельований, з цього погляду, “мовний світ”.

Один із ракурсів аналізу спирається на концепції Д. Девідсона, Х. Патнема і М. Даммита, що розвинуті Р. Рорті в “Філософії і дзеркалі природи”. Епістемологію Р. Рорті синонімізує з традиційною теорією пізнання, що прагне конструктив і загального моделювання репрезентації. А отже, в основі наукової гіпотези є візуальна метафора і метафора дзеркала, де головні репрезентанти – Д. Локк, Р. Декарт та І. Кант.

Одночасно Р. Рорті звертається до Л. Вітгенштейна, М. Хайдеггера і Д. Д’юї, що відмовляються від пізнання як точної “дзеркальної” репрезентації і звертаються до ментальної свідомості.

Так постає проблема окресленості предмета філософії мови як дискурсу, в контексті якого можливим є аналіз конкретної, а одночасно різноаспектної лінгвістичної проблематики. Сьогодні можна говорити про “чисту” філософію мови (Г. Фреге, А. Тарський), що епістемологічно не корельована і декларує “атаку на лінгвістичну переінтерпретацію кантівського розрізнення між сприйняттям почуттів й апіорними концепціями, даними безпосередньо”¹. У такому формулюванні йдеться лише про використання мови як фактології, а не філософську проблематику – пізнання істини, еволюції та структури реальності, інтелектуальних вимірів свідомості, антропоцентричного моделювання світу.

Інший аспект проблематики представляють М. Дамміт і Ф.В. Патнем, що обґрунтовують як головну філософську проблему – аналіз значення. Теорія значення в такій дослідницькій аргументації постає як базис філософії, а не лише епістемогії, питання ж епістемології, на думку дослідників, взагалі можуть бути правильно сформульованими лише як питання теорії значення. У новітніх наукових парадигмах, абсолютизація теорії значення у філософії критично проаналізована в науці (Р.Порті), проте сама постановка питання та окреслений дискурс є симптоматичними для епістемології і особливо для сучасної лінгвістичної теорії.

Філософська проблематика в проекції на теорію значення, на думку Р.Порті, полягає в розумінні механізму роботи мови, розумінні загального принципу як “мова зачеплює світ” і, відповідно, якими є істина, пізнання (складова – інтелект) і його структура. Контакт зі світом, у такому розумінні, виявлено у мовних відношеннях (причинність, обставинність, зумовленість, закономірність та ін.), у той час як “інтернаціоналістський” підхід не дозволяє, на його думку, “зачепити світ”.

Критика “змішаної філософії” полягає у неприйнятті... способу переформулювання бажаного розвитку, за якого можна було б (а) тримати філософію мови в центрі картини, як це було з часів Віденського Гуртка, (в) не звертатися за допомогою до поняття мови як сфери апіорного і (с) відповісти на питання про те, чи мали Н’ютон і Арістотель спільні референти (і якщо це так, то що це за референти)”². Звідси постають тези про “кінець епістемології”, що залишає після себе вакуум; про філософію мови як роздум над теорією значення та її проблемами на рівні речень чи їх сукупностей, залишаючи поза аналізом апіоризм мови і Гайдеггерівську концептуальну ідею “сутності людини, що втілюється у мові”, оскільки ми існуємо “перш за все у мові і при мові”, а у свідомості необхідно “дати слово мові як мові”³.

Інший аспект зверненості філософії до мови – аспект пізнання “мови як досвіду світу” (Г.-Г. Гадамер). Акцент у названій проблематиці переноситься з речень чи їх сукупностей на рівень цілісного розуміння мови *homo sapiens*, де мова – не лише “засіб”, знаки чи їх значення, а культурно-історичний контекст і навіть “горизонт антології”. Філософія, долаючи “чистий гносеологізм”, окреслюється Г.-Г. Гадамером в метафорі “онтологічного повороту на ниті мови, що веде до істини”.

Ф.Д.Е. Шлейєрмахер в герменевтичних підходах граматичного і психологічного тлумачень реконструює мову як “певне визначене з невизначеного безкінечного”⁴, актуалізуючи сутнісні характеристики мови: 1) мовні зміни залежать від впливу автора; 2) автор залежить від норм мови.

Виникає своєрідна диспозиція, де “жива сила” автора трансформує мову, а мова, в свою чергу, моделює автора. Так “кругова структура” мислення і розуміння, мови і тексту постає як певне кінцеве з невизначеного безкінечного⁵.

Г. Шпет загальну теорію розуміння Ф.Д.Е. Шлейєрмахера, зокрема історичний та дивінаторний методи, проектує безпосередньо на мову і мовлення – в суб’єктивному й об’єктивному аспектах. Об’єктивно-історичний метод передбачає аналіз мовлення як результату діяльності мови. Тоді як об’єктивно-дивінаторний метод висловлює гіпотетичне передбачення, в якому мовлення саме є вихідною субстанцією для його ж подальшого розвитку. Зауважимо, названий постулат є актуальним і для новітніх теоретичних побудов в аргументації характеристик диспозиції “мова – мовлення” – як системи і функції – та розуміння інтелектуальної еволюції мови.

Суб’єктивно-історичний метод персоніфікує вихідні засади і тому мова в ньому розглядається як факт душі, суб’єктивно-дивінаторний ракурс пізнання і, відповідно, “передбачає” розвиток думки у мовця.

В аналізі Г. Шпета, отже, вибудовується дихотологія об’єктивного підходу, співвіднесеного з інтерпретацією мови як даності – і суб’єктивного, представленого як множинна авторська інтерпретація. На відміну від Ф.Д.Е. Шлейєрмахера, для якого інтерпретації рівнозначні, Г. Шпет формулює принциповість розрізнення, де пропонує “взагалі зв’язати інтерпретацію мови лише з історією, а розуміння автора як особи віднести до дивінації”⁶.

Для Г. Шпета важливою є точність підходів до “психологічної інтерпретації”, тобто смислу душі, народу, особистості, що їх ми пізнаємо, а отже не інтерпретуємо у точному розумінні слова (по-іншому, не пізнаємо “інтелектуально” - у диспозиції автора “інтелектуальне” – “чуттєве”), а лише чуттєво осягаємо. Категорії мовного і ментального, акцентовані Г. Шпетом, у філософії мови і в подальшому мають актуальні виміри, трансформуючись у різновекторні теорії “внутрішньої форми слова”.

Г.-Г. Гадамер розуміє інтерпретацію як еволюційне поняття, що під впливом німецьких романтиків змінює “педагогічно-оказіональне” значення і з XVIII ст. посідає чільне місце у філософії, зумовлене статусним – центральним – місцем мови у науці. Мова в такому контексті є “універсальним середовищем”, цивілізаційним універсамом пізнання і саме у мові відбувається процес розуміння за допомогою інтерпретації, що є і мовою інтерпретатора, і методом пошуку смислів, що виражають у мові предмети⁷.

І тому Г.-Г. Гадамер звертається до В.Гумбольдта, хоча й зауважує: “слід остерігатися тих відблисків, що їх відкидає на нього відкрите ним порівняльне мовознавство і психологія народів”⁸. У нашому розумінні, втім, ці “відблиски” є найсуттєвішим, оскільки саме мовна компетенція В.Гумбольдта передує гіпотезі, а не навпаки, і саме ідеї німецького вченого про мову як особливу “енергію”, “особливе світобачення” стали базисними постулатами концепцій Г.-Г. Гадамера і М. Гайдеггера про онтологічний статус мови.

В. фон Гумбольдт, як і Е. Кант, аналізує явища в методологічній проекції **від фактології – до внутрішньої значимості**, співмірної з глибинами мислення. Не емпірична даність, конкретика, а глибинний вимір явища важливий для пізнання. І В. фон Гумбольдт шукає його у мові. Сучасні дослідники (Г.В. Рамішвілі, Л.О. Мікешина)⁹ справедливо покликаються на думку Е. Кассірера у праці “Кантіанські елементи у філософії мови В. фон Гумбольдта” про “недолік” в загальній орієнтації критичної філософії Е. Канта, що полягає в недостатності підстав для визначення і виділення як об’єкта аналізу – мови, її духовної самобутності. Для Е. Канта найважливішими об’єктами є “світ суцього” як природна каузальність і “світ обов’язку” як ідей свободи і примусу – двох центрів критичного вчення. Мова в названих дослідницьких параметрах постає периферійним явищем, навіть не аргументом кантівської етики, естетики та логістики.

По-іншому, емоційно поставить це питання І.Г. Гердер: як можлива критика людського розуму без критики людської мови? Для нього, хто розумів мову як “орган, живий інструмент” розуму, “великий організатор людей”, живий ланцюг від людини до людини, будь-який аналіз людського мислення, людського духу, людської сутності видавався без мови позбавленим істинного цивілізаційного значення¹⁰.

В. фон Гумбольдт, звертаючись до витоків пізнання, синтезує в послідовній методології філософського мислення строгість кантівських логічних принципів і гердерівського заглиблення в мову. Суб'єктно-об'єктні відношення він виявляє лише у мові: **“Все це може відбуватися тільки за допомогою мови. З її допомогою духовне прагнення прокладає собі шлях через уста в зовнішній світ, а потім в результаті цього прагнення, втіленого в слові, слово повертається до вуха мовця. Таким чином, уявлення об'єктивізується, не відриваючись одночасно від суб'єкта, і весь цей процес можливий лише завдяки мові. Без описаного вище процесу об'єктивації і процесу повернення до суб'єкта, що відбувається завдяки мові навіть тоді, коли процес мислення відбувається мовчки, неможливим є утворення понять, а отже і саме мислення... мова є обов'язкова передумова мислення і в умовах повної ізоляції людини”**¹¹.

В. фон Гумбольдтові належить й обґрунтування мови як діяльності особливого типу – мовленнєвої, з її специфікаційними характеристиками зв'язності, цілісності, смислової єдності і саме тому, на думку вченого, операційне членування мови на складові – слова, речення чи правила – перетворює мову на “мертвий продукт наукового аналізу”. Для німецького дослідника найважливішим є жива мова, мова як діяльність, сутність якої “щось постійне і разом з тим щоразу змінне”, оскільки саме мова виявляє “постійно відтворювану роботу духа”, а “визначення мови як діяльності духа є абсолютно правильним і адекватним вже тому, що буття духа взагалі може мислитися лише в діяльності як такої”¹². Продовжимо думку – інтелектуальній діяльності мови.

Логічно В. фон Гумбольдт приходять до розуміння слів і речень не як значення компонентів висловлювання, а як “засобу духовної діяльності”, що відбувається завдяки спілкуванню (“наявність слухача і відповідача”). Детально розвиваючи предметність і аспектологію міжсуб'єктної комунікації, зумовлених природою мови і мислення, В. фон Гумбольдт формулює загальні принципи соціальності та соціокультурної взаємозалежності мови в комунікації, окреслює предметність “концептуальної системи носія мови та її інтерпретатора.” Мова в цілому не лише створює можливість мислення і розуміння, фіксацію результатів цього процесу в значеннях слів і граматичних категоріях, але передбачає такий феномен як мовна аперцепція чи “мовне світобачення” – з

покликанням на ідеї В. фон Гумбольдта твердять сучасні дослідники¹³. І справедливо, тому що саме він визначив мову як “світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини”, а мова знову ж таки” не просто засіб обміну, що служить взаєморозумінню, а справді світ, котрий внутрішня робота духовної сили покликана поставити між собою і предметами”, і розрізнення їх не у звуках і знаках, а в різниці світобачення¹⁴.

Великий будівничий гуманістичної лінгвістичної теорії В. фон Гумбольдт повсякчас звертається не стільки до здатності мови відображати зовнішній світ, скільки до способу відображення цього світу і ставлення до нього людини, тобто вченого цікавить насамперед семантична орієнтованість кожної мови, її змістова сутність. У сучасній науці окреслений В. фон Гумбольдтом напрямок реалізується в аспектології філософії мови, “мовної картини світу”, окремих психолінгвістичних пошуках та численних інтерпретативних методологіях, що звернені до “внутрішньої форми слова” і структуризації несвідомого у мові (Ж. Лакан).

Для В. фон Гумбольдта мова діалектична: вона передається, трансформується, змішується, викристалізовується як цілісність від покоління до покоління, від народу до народу і, врешті, визначається як цивілізаційний універсум, оскільки є “великим засобом перетворення суб’єктивного в об’єктивне, трансформуючись від завжди обмеженого індивідуального до всезагального буття”¹⁵. Так В. фон Гумбольдт окреслює еволюційний шлях мови, її генетичну запрограмованість і визначену діалектично тенденцію до прогресуючого розвитку – аспекти, що є актуальними в сучасних антропоцентрично орієнтованих теоріях.

Ідеї В. фон Гумбольдта щодо інтелектуальних потенцій не вичерпуються загальною теорією будови людських мов та їх впливу на духовний розвиток людства, дослідник розглядає істину як результат комунікативності пізнання та функціональної здатності мови очищати її. Для нього пізнання є невідомим, його ще належить досягнути думці, зреалізованій у мові. Думка як онтологічна здатність людини не є приналежністю конкретної мови, вона “лежить між всіма мовами і незалежна від них”, але “механічна і логічна дія розсудка” в пізнанні перетворюється у внутрішнє сприйняття й індивідуально виявляється “лише за допомогою мови і через мову”¹⁶.

М.Гайдеггер, вражений цілісністю концепції В. фон Гумбольдта та його тонким проникненням в сутність мови,

ставити питання про ракурс дослідження вченого як світу і світогляду – чому саме так? – і відповідає: “тому що його шлях до мови зумовлений не стільки мовою як мовою, скільки прагненням в єдиній картині представити сукупність духовно-історичного розвитку людства в його цілісності, але одночасно також і в його постійній індивідуальності... Гумбольдтівський шлях до мови бере курс на людину, веде через мову і крізь неї до іншого: до відкриття і зображення духовного розвитку людського роду”¹⁷. З таким твердженням не можна не погодитися, як і з місцем, яке у розумінні цивілізаційної сутності homo sapiens відводить В. фон Гумбольдт мові – центральним місцем пізнання. Метафоричний М. Хайдеггер, що схарактеризував трактат “Про розрізнення будови людських мов та її вплив на духовний розвиток людства” (1830 – 1835) як роботу, що визначила всю лінгвістику і філософію мови, сформулював її сутність – “загальний світогляд для проникнення у мову”. І сам, спираючись на ідеї В. фон Гумбольдта, апелював і до філософії, і до лінгвістики **дати слово мові як мові**.

У герменевтичній концепції Г.-Г. Гадамера гумбольдтівські засади зумовлюють афористично відомий онтологічний поворот на нитці мови, що веде до істини і формують герменевтичний досвід у синтезі герменевтичної методології та досвіду світу, де домінантою є передусім мовний характер аналізу, а вербальність визначається вже як істина герменевтичного предмета. Знакова теза Г.-Г. Гадамера про “... Споконвічну людяність мови”, що “означає разом з тим споконвічно мовний характер людського буття – у – світі”¹⁸ звернена з пошаною до В. фон Гумбольдта, як і **сутнісне розуміння мови як світу** (чи всесвіту?).

Пізнання в такому дослідницькому дискурсі постає інтелектуальною рефлексією всередині “мовного бачення світу”, а сам світ бачиться як цілісність, співвіднесена з досвідом, а також представлена у мові, її формах і значеннях. “Мовні картини світу” множинні, історично змінні, дифузні щодо інтелектуального пізнання і впливів інших “мовних світів”, становлять собою відкриті системи світобачення й цивілізаційного перетворення – ці та інші епістемолгічно актуальні ідеї вже сформульовані в науці. Проте дослідницьку інтерпретацію їх не можна (і неможливо) звести до одного знаменника. Підсумкове твердження Г.-Г. Гадамера: “У мові відтворює себе сам світ. Мовний досвід світу “абсолютний”, він підноситься над відносністю всіх наших буттєвих виявів... оскільки

охоплює собою будь-яке **в – собі – буття**, в якому б зв'язку (відношенні) воно не поставало перед нами. Мовний характер нашого досвіду світу передусє всьому, що ми пізнаємо і висловлюємо як ціле. Сутнісний зв'язок між мовою і світом не означає тому, що світ стає предметом мови. Швидше те, що є предметом пізнання і висловлювання, завжди вже оточене світовим горизонтом мови”¹⁹, незважаючи на завершеність аргументації, що передусє йому в епістемологічних проєкціях на мову має, – й інтелектуальні альтернативи. Для лінгвістики, як і для метатеорії наукового знання в цілому, дискурс концептуального представлення мови у вимірах її онтологічності, буттєвості, інтелектуальних параметрів і потенцій має, на нашу думку, перспективу.

¹Рорти Р. Философия и зеркало природы. – Новосибирск, 1997. – С. 193; ²Рорти Р. Указ. раб. – С. 199; ³Хайдеггер М. Путь языку // Время и бытие. Статьи и выступления. – М., 1993. – С. 259; ⁴Schleiermacher F.D.E. Hermeneutik. – Heidelberg, 1974. – S. 78; ⁵Там само. S. 76-78; ⁶Шпет Г.Г. Герменевтика и ее проблемы // Контекст. Литературно-теоретические исследования. – М., 1990. – С. 248; ⁷Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М., 1988. – С.452; ⁸Там само. – С. 508; ⁹Микешина Л.А. Фундаментальная роль языка в познавательной деятельности и построении знания // Вестник рос. гуманитар. науч. фонда. – №4. – 1999. – С. 95; Рамишвили Г.В. Вильгельм фон Гумбольдт – основоположник теоретического языкознания // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С.26-27; ¹⁰Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 1977; ¹¹Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – С. 76-77; ¹³Микешина Л.А. Указ. раб. – С. 96; ¹⁴Гумбольдт В. фон. Указ. раб. – С. 304, 171, 319; ¹⁵Там само. – С. 318; ¹⁶Там само. – С. 320; ¹⁷Хайдеггер М. Указ. раб. – С. 263; ¹⁸Гадамер Г.-Г. Указ. раб. – С. 513; ¹⁹Там само. – С. 520.

В.Й. Горобець, канд. філол. наук

СПАДКОЄМНІ ТРАДИЦІЇ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТА ПОБУТОВА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.)

З'ясування спадкоємних традицій і новаторства в сучасній загальнонародній мові потребує розвитку фактологічних студій, джерелами яких має стати матеріал оригіналів та автентичних копій